

Original Research Article

Analysis of solutions to overcome the unfavorable economic conditions of rurals in desert areas from the perspective of local communities: A case study of Koohe-Khajeh Rural District, Hamoon County

Mahmoudreza Mirlotfi^{1*}, Fariba Maleki², Hassan Ali Jahantigh³

¹Associate professor, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Iran

²Master of science, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Iran

³PhD in geography, Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol, Iran

10.22034/GRD.2025.22973.1652

Received:

April 06, 2025

Accepted:

July 01, 2025

Keywords:

Identifying local exit strategies, Sistan drought, Unfavorable economic conditions, Local communities, Villages of Kooh Khajeh

Abstract

Long and exhausting droughts are a problem that has weakened and sometimes destroyed rural economic structures. The solutions proposed by local communities can help to improve the problem relatively. Thus, the aim of the present study is to identify local strategies for overcoming the unfavorable economic conditions of the drought-affected villages in Hamoon County. The research data are from the perspective of the local communities. The research method is descriptive-analytical, and the study is an applied type in terms of purpose. Documentary and field methods (open questionnaire) were used to collect the data. The statistical population of the study in 12 villages of Koohe Khajeh Rural District, Hamoon County, included 84 rural elites (seven people in each village) who were selected through a purposive sampling method. Super Decision, SPSS, one-way ANOVA, and Tukey's variance test were used to analyze the data. Using qualitative coding and designing open-ended questions from the elites of the studied villages, the local strategies to overcome unfavorable economic conditions were identified, weighted, and ranked based on the frequency and priority of the response. The results of the research show that a total of 48 strategies in economic, social and environmental dimensions are effective in overcoming the unfavorable economic conditions resulting from drought. Among them, the economic dimension is the most important factor affecting the improvement of the economic situation of the villagers, which can be strengthened through facility support, the creation of rural funds and economic support for rural youth and women. In the second place, there is the environmental dimension effective in improving the economic situation of the villages; it can play a positive role in the rural economy by coping with the problems caused by dust, creating pastures and using new sustainable energies. The social dimension, ranking the third, can play an important role in enhancing economic conditions caused by drought through improving educational, health, and welfare infrastructures. The results of the one-way analysis of variance test showed differences in the level of responses given by the rural local communities to the strategies. The results of the Tukey test also confirmed the level of class differences in the villages.

E-ISSN: 2588-7009 /© 2023. Published by Yazd University. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

* **Corresponding Author:** Mahmoudreza Mirlotfi

Address: Faculty of Literature and Humanities, University of Zabol

Email: mmirlotfi@uoz.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The villages of Kooch Khajeh Rural District, Hamoon County, Sistan Province, have not been spared from natural crises and are severely affected by the economic consequences. The drying up of the Hirmand River and Lake Hamoon in the last two decades has destroyed the economic structure and caused a catastrophic spread of poverty in the villages of the region. Some groups of villagers are no longer able to endure the hardships and are leaving their homeland. In this regard, using the perspectives of local communities in resolving or reducing the problems in these villages is certainly of great importance. The present study recognizes that top-down planning in the world is usually not successful and, thus, seeks to use the perspectives of local communities to identify the effective local strategies for overcoming the unfavorable economic conditions in the arid crisis-stricken villages of this rural district. Understanding these strategies in different dimensions and prioritizing them will be a roadmap for planners; by implementing them, the economic status of the villagers will be improved and indiscriminate migration from these villages will be reduced.

2. Research Methodology

The coding method was used in this qualitative research to identify and analyze the appropriate local strategies of local communities to overcome the unfavorable economic conditions in the study area. In this regard, the present study first conducted field observations in the target villages and then identified the traditional and active economic activities in the existing natural conditions of the villages. The data of this descriptive-analytical study were collected based on field observations and a questionnaire. The statistical population of the study was 12 villages inhabited by the people of Kooch Khajeh Rural District, Hamoon County. The participants included theoretical and empirical experts providing theoretical saturation. Accordingly, in each village, seven respondents who had specialized and had experimental and executive capabilities were interviewed, and a total of 84 people in the rural district were questioned. The SPSS software, Super Decision, one-way variance, and Tukey tests were used for the data analysis.

3. Results and discussion

To overcome the unfavorable economic conditions from the perspective of the local communities of the arid villages studied, 48 strategies were identified in the economic, social, and environmental dimensions. In each dimension, the local strategies indicated the needs that planners should address based on their priority. The total scores on the local economic, social, and environmental strategies were examined from the perspective of the local rural communities. It was shown that the economic dimension with a total score of 616 is the highest, and the environmental and social dimensions with scores of 581 and 568 are in the next ranks. An examination of the results of the one-way analysis of variance test also showed differences among the responses given by the local rural communities to the strategies. The results of the Tukey test confirmed the level of differences among the strategies in the villages studied.

4. Conclusion

So far, many of the executive strategies that are being implemented in a centralized manner have not been able to solve the economic problems of the villagers in the region; unfavorable economic conditions still exist in the villages of there. Certainly, paying attention to the local strategies provided by local rural communities with a bottom-up strategy can be effective in reducing and eliminating the problems and ultimately increasing the level of local people's satisfaction.

مقاله پژوهشی

شناسایی راهبردهای محلی برونرفت از شرایط اقتصادی روستاهای در معرض خشکسالی از دیدگاه اجتماعات محلی (مورد دهستان کوه خواجه شهرستان هامون)

محمودرضا میرلطفی^{۱*}، فریبا مالکی^۲، حسنعلی جهانتیغ^۳

^۱ دانشیار، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، ایران

^۲ کارشناس ارشد، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، ایران

^۳ دکتری، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل، ایران

doi 10.22034/GRD.2025.22973.1652

تاریخ دریافت:

۱۷ فروردین ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۰ تیر ۱۴۰۴

چکیده

وجود خشکسالی‌های طولانی و طاق‌فرسا از معضلاتی است که سبب تضعیف و گاهی نابودی ساختارهای اقتصاد روستایی شده که بارویکرد اجتماعات محلی می‌توان به بهبود نسبی آن‌ها کمک نمود. بدین‌سبب؛ هدف مطالعه حاضر شناسایی راهبردهای محلی برونرفت از شرایط نامناسب اقتصادی روستاهای متأثر از خشکسالی در شهرستان هامون است که با دیدگاه اجتماعات محلی انجام شده است. روش انجام تحقیق توصیفی-تحلیلی و از نظر هدف، کاربردی است. برای جمع‌آوری اطلاعات از روش‌های اسنادی و میدانی (پرسشنامه باز) استفاده شد. جامعه آماری پژوهش در ۱۲ روستای دهستان کوه خواجه شهرستان هامون، شامل ۸۴ نفر از نخبگان روستایی (۷ نفر در هر روستا) که با روش انتخابی هدفمند، انتخاب گردیده‌اند. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از نرم‌افزارهای SPSS، Super Decision، آزمون واریانس یک‌طرفه انوا و توکی استفاده شد. با استفاده از روش کدگذاری کیفی و طراحی سؤالات باز از نخبگان روستاهای مورد مطالعه، راهبردهای محلی برونرفت از شرایط نامناسب اقتصادی شناسایی و همه راهبردها براساس فراوانی و اولویت پاسخ‌دهی، وزن دهی و رتبه‌بندی شدند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد در مجموع ۴۸ راهبرد در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی در برونرفت از شرایط نامناسب اقتصادی حاصل از خشکسالی اثرگذارند. بررسی نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان از تفاوت سطح پاسخ‌های جوامع محلی روستایی برای راهبردها و نتایج آزمون توکی نیز مؤید سطح تفاوت طبقات در روستاها بود.

کلیدواژه‌ها:

شناسایی راهبردهای محلی برونرفت، خشکسالی سیستان، شرایط نامناسب اقتصادی، اجتماعات محلی، روستاهای دهستان کوه خواجه

۱ مقدمه

خشکسالی به‌عنوان یک بلای طبیعی و پدیده‌ای اجتناب‌ناپذیر از گذشته‌های دور در پهنه وسیع کشورهای مختلفی از جهان و به‌ویژه مناطق واقع در اقلیم‌های گرم و خشک، بکرات به وقوع پیوسته و خسارات زیادی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و مانند آن به همراه آورده است.

Email: mmirlotfi@uoz.ac.ir

* نویسنده مسئول: محمودرضا میرلطفی

آدرس: دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل.

این پدیده ممکن است در تمامی نواحی حتی در محیط‌های مرطوب و نیمه‌مرطوب نیز به وقوع بپیوندد؛ هرچند، مشخصات و میزان آن می‌تواند از یک منطقه به منطقه دیگر بسیار متفاوت باشد (IFAS, 2008: 123)، اما خشکسالی در کشورهای در حال توسعه، در زمینه‌های مختلف پیامدهای نامطلوب و زیان‌بخش بسیاری را به بار می‌آورد و حتی سرنوشت بین مرگ و زندگی را تعیین می‌کند (کردوانی، ۱۳۸۰: ۴۳). در این بین کشور ایران با توجه به موقعیت جغرافیایی و اقلیمی خود، همچون بسیاری از کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا در یکی از خشک‌ترین مناطق جهان قرار گرفته و کمبود آب از مهم‌ترین موانع در روند توسعه آن به شمار می‌رود (هاشمی نیا، ۱۳۸۳: ۲۶). در واقع اگرچه وقوع خشکسالی‌های مکرر موجب شده که این بحران برای کشاورزان به عنوان یک پدیده جدید مطرح نباشد اما درهم‌تنیدگی پیامدهای منفی ناشی از آن، این پدیده را به یکی از دغدغه‌های اصلی روستائیان تبدیل نموده است (Campbell et al, 2011: 148)، بطوریکه خشکسالی، کمبود آب و اثرات آن بر تولیدات کشاورزی و توسعه اقتصادی، باعث نگرانی در بین کشاورزان شده است (Liu et al, 2008: 546). شدت تأثیرات خشکسالی در برخی از نواحی روستایی ایران به حدی عمیق بوده است که منجر به بیکاری و مهاجرت شدید روستائیان و در نتیجه خالی از سکنه شدن شماری از روستاها شده است (کردوانی، ۱۳۸۰: ۶۳). بر این اساس، لزوم انجام پژوهش در زمینه اثرگذاری‌های ناشی از خشکسالی امری ضروری به حساب می‌آید (osbahr et al, 2008: 1958)، زیرا که هرگونه بحران آب و خشکسالی، می‌تواند عملکرد محصولات کشاورزی را کاهش دهد و در نهایت، بر اقتصاد و توسعه روستایی تأثیر بگذارد (بوزرجمهری و همکاران، ۱۳۹۷: ۳). نمونه این امر را می‌توان در وضعیت اقتصادی مناطق روستایی دهستان کوه‌خواجه مشاهده نمود. در این منطقه تغییرات اقلیمی و وقوع خشکسالی‌های طولانی و در پی آن، کمبود فرصت‌های شغلی، حیات روستائیان را با بحران مواجه نموده است.

تجربه‌ها بیان‌کننده این است که راهبردهای اجراشده در راستای توسعه این نواحی در گذشته با ناکامی روبه‌رو شده و نتوانسته روند توسعه آن‌ها را پیش ببرند (Riahi and Jamini, 2018: 2). برای حصول به جامعه‌ای منطبق با نیازهای امروزی جوامع توسعه‌یافته، راهی جز استفاده و اجرای جدی ظرفیت‌های محلی وجود ندارد. در مناطق روستایی کشور چالش‌هایی چون فقدان فرصت‌های شغلی، عدم وجود سازوکارهای مناسب مشارکتی، مشخص نبودن وظایف دستگاه‌های متولی توسعه و عمران روستایی و عدم توجه به ظرفیت‌های بومی، مورد شناسایی قرار گرفته‌اند (پورطاهری و نعمتی، ۱۳۹۱: ۱۲۸). با این وجود، شناسایی راهبردها برای برون‌رفت از این معضل و شتاب دادن به توسعه روستایی امری ضروری محسوب می‌شود. روستاهای دهستان کوه‌خواجه شهرستان هامون سیستان نیز بی‌نصیب از این بحران نبوده است و شدیداً درگیر پیامدهای اقتصادی هستند. خشکی رود هیرمند و دریاچه هامون در دو دهه اخیر سبب تخریب ساختار اقتصادی و گسترش فاجعه‌آمیز فقر در روستاهای منطقه گردیده است. گروه‌هایی از روستائیان دیگر تحمل ماندگاری را نداشته و جلای وطن می‌کنند. در این راستا استفاده از نقطه‌نظرات اجتماعات محلی در رفع و یا کم‌رنگ نمودن مشکلات مستقر در این روستاها قطعاً از اهمیت بالایی برخوردار است. تحقیق حاضر با اشراف بر این‌که برنامه‌ریزی‌های بالا به پایین در جهان معمولاً موفق عمل نمی‌کنند، به دنبال استفاده از دیدگاه اجتماعات محلی برای شناسایی راهبردهای محلی مؤثر برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی برای روستاهای بحران‌زده خشک این دهستان است. شناخت این راهبردها در ابعاد مختلف و اولویت‌دهی آن‌ها، نقشه راهی خواهد بود برای برنامه‌ریزان تا با اجرای آن، وضعیت اقتصادی روستائیان ارتقاء یافته و از مهاجرت‌های بی‌رویه از این روستاها کاسته شود.

۲ مبانی نظری

تغییر آب‌وهوا آثار متفاوتی در مناطق مختلف دارد و با توجه به اینکه کشاورزی منبع اصلی اشتغال در بسیاری از کشورهای در حال توسعه است، تولید در بسیاری از مناطق کاهش می‌یابد و با از دست رفتن مشاغل، مهاجرت

و تخلیه مناطق شدت می‌گیرد. کشاورزی بیش از سایر بخش‌های اقتصادی تحت تأثیر تغییرات اقلیمی و خشکسالی قرار می‌گیرد و شیوه‌های تولید و معیشت کشاورزی متأثر از خشکسالی تغییر می‌کند (houghton, 2005: 1343).

خشکسالی بر بخش‌های دیگر اقتصادی آثار مخربی می‌گذارد و عرصه را بر محیط‌زیست انسانی تنگ می‌کند (Hannah et al., 2017: 29; Lyra et al., 2017: 93) و زیان‌های شدیدی را به تولید محصولات کشاورزی وارد کرده است (Jia et al., 2016: 60; Yin et al., 2016: 72; IPCC, 2013: 213). کشاورزی ذاتاً به آب وابسته و تغییرات آب‌وهوایی به‌طور مستقیم بر سیستم تولید محصولات کشاورزی تأثیرگذار است (Wheeler and Von Braun, 2013: 508)؛ به همین دلیل خشکسالی و کمبود آب باعث شده است بسیاری از مناطق ایران قابلیت کشاورزی خود را از دست بدهند و در آینده نیز از دست خواهند داد؛ ازاین‌رو تعداد فزاینده‌ای از مردم روستایی منابع درآمدی خود را در حال کاهش یا ناپدیدشدن می‌بینند. از سوی دیگر رشد و توسعه اقتصادی و رشد جمعیت به افزایش نیاز به غذا در سراسر جهان منجر شده که در شرایط خشکسالی این مقدار غذای در دسترس نیز با چالشی اساسی مواجه است (Xu et al., 2014: 541). در این میان، هیچ گروهی به‌اندازه کشاورزان بحران آب را به کامل‌ترین شکل درک نکرده‌اند؛ به‌طوری‌که انواع و اقسام راهبردهای ناپایدار را، بسته به توان و ظرفیت‌شان به کار بسته‌اند که تا به حال به نتیجه ملموسی هم نینجامیده است (De Boer et al., 2017: 295).

خشکسالی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، حرفه و فعالیت کشاورزان را با چالشی اساسی مواجه ساخته و در بعضی مناطق شدت وقوع آن به حدی است که دانشمندان را نگران کرده است که دیگر کشاورزان توان سازگاری نداشته باشند و تاب‌آوری خود را از دست بدهند (Harvey et al., 2014: 12; Khatri- Chhetri et al., 2017: 41; Singh et al., 2017: 184). این امر به‌ویژه در جوامعی که اقتصاد معیشتی دارند، یعنی جامعه کشاورزان کوچک‌مقیاس نمود بیشتری می‌یابد؛ زیرا این قشر وابستگی کاملی به طبیعت و کشاورزی دارند (Alpizar, 2007: 257)؛ بنابراین این پدیده به کاهش تولیدات کشاورزی و تخریب منابع طبیعی می‌انجامد، معیشت و رفاه خانوارهای روستایی را به مخاطره می‌افکند، مشکلات فزاینده‌ای را همچون آسیب‌های اجتماعی و روانی، ناامنی غذایی، افزایش وابستگی، خالی‌شدن روستاها از سکنه و... در آینده ایجاد (Keshavarz et al., 2017: 223) و آسیب‌های زیادی به محیط‌زیست، منابع طبیعی و زیستگاه‌ها و اکوسیستم‌ها وارد می‌کند. پدیده‌هایی چون فرسایش خاک، گسترش بیابان‌ها، از بین رفتن پوشش گیاهی، کوچ پرندگان، آثار نامطلوب بر محیط‌زیست انسانی، کاهش محصولات کشاورزی، آتش‌سوزی‌های مداوم در جنگل‌ها و مراتع، مهاجرت و... همگی از پیامدهای خشکسالی هستند (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۱۴)؛ بنابراین پرداختن به شیوه‌های مقابله و راهکارهای روستاییان در شرایط خشکسالی برای جلوگیری یا کاهش بحران حائز اهمیت است و یکی از چالش‌های عمده زمان حاضر به شمار می‌رود (دلفیان و همکاران، ۱۳۹۶: ۷۹).

در این راستا توجه به اجتماعات محلی و ظرفیت‌های آنان می‌تواند مسیر توسعه روستایی را هموارتر کند. با این وجود در نیم‌قرن اخیر، الگوواره جدیدی از توسعه به‌شدت مورد استقبال قرار گرفته است که در آن برنامه‌ریزی محلی و بومی بر برنامه‌ریزی متمرکز غلبه دارد (زارع و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۲). طوری که عمل و تئوری برنامه‌ریزی روزبه‌روز توجه را به تمرکز بر روی درگیر کردن اجتماعات محلی در فرآیند برنامه‌ریزی با تعبیری همچون برنامه‌ریزی غیرمتمرکز و از پایین به بالا افزایش داده است (اسکندری ثانی و سجادی، ۱۳۹۳: ۳۲). این تغییر با حرکت از سمت استراتژی بالا به پایین به درک، اندازه‌گیری و شناخت گروه‌های ذینفع و مشارکت حداکثری و دیدگاه‌های مبتنی بر اجتماع محلی شناخته می‌شود. انعکاس این تغییرات در رویه برنامه‌ریزی و برنامه‌های کاهش فقر، تأکید زیاد بر تجربیات فقرا و دانش درونی‌شان است که در آن فقرا به‌عنوان بازیگران کلیدی در مفهوم‌سازی

فقر، شناسایی اولویت‌ها و کمک برای طراحی استراتژی‌های محلی کاهش فقر نقش پیدا می‌کند (Rakodi and Lloyd-jones, 2002: 16).

ظرفیت جوامع محلی را می‌توان توانایی ساکنان محلی برای واکنش به فشارهای اجتماعی، اقتصادی، محیطی و تقویت فرصت‌ها و مشاهده سرمایه‌های محلی در کنار نیازهای محلی تعریف نمود (فخرودین^۱، ۲۰۱۲، ۸۷). بسیاری از سازمان‌ها و نهادهای مدیریت و برنامه‌ریزی، بر به‌کارگیری برنامه‌ریزی "از پایین به بالا" مبتنی بر "اجتماعات محلی" تأکید دارند. این رهیافت از برنامه‌ریزی بر ظرفیت‌های موجود در اجتماع، توجه به سرمایه اجتماعی، ظهور نهادهای مدنی در فرایند تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و مشارکت مردم در فعالیت‌ها و ارائه مسیری کارآمد برای حل مشکلات برنامه‌ریزی تأکید دارد (پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۹، ۱۰۰). بر همین اساس است که در بین چهار پارادایم توسعه، یعنی نوسازی استانداردها، توسعه به‌مثابه رهایی، توسعه مشارکتی و توسعه مردم محور؛ سرزمین‌محوری و آگاهی بخشی در الگوهای مردم محور کارآمدی و اثربخشی لازم را جهت بازگشت به اجتماعات محلی را دارند (ابراهیم‌پور، ۱۳۹۸: ۵).

در خصوص راهبرد اجتماعات محلی مطالعات زیادی صورت پذیرفته است که به تعدادی از آن‌ها پرداخته خواهد شد.

رسولی‌منش و همکاران^۲ (۲۰۱۷)، پژوهشی تحت عنوان "مقاصد شهری در مقابل روستایی: ادراک ساکنان، اجتماعات محلی و حمایت از توسعه گردشگری" را موردبررسی قرار داد. نتایج نشان داد که مشارکت و حمایت جامعه میزبان اثرات مثبتی بر توسعه گردشگری داشته است و حمایت اجتماع محلی از توسعه گردشگری را امری مؤثر بر توسعه روستایی قلمداد می‌کنند. پاول^۳ و همکاران (۲۰۱۸)، در پژوهشی تحت عنوان "آیا سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اساسی عسای جادویی برای تقویت اقتصاد محلی جوامع روستایی از رومانی است؟" به این نتیجه رسیدند که درحالی‌که سرمایه‌گذاری در زیرساخت کمک می‌کند، شکاف توسعه بین دینفعان و غیر دینفعان نسبتاً یکسان باقی می‌ماند.

کی ریزیک^۴ و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی تحت عنوان "سیستم اجتماعی-اقتصادی جوامع محلی مبتنی بر منابع طبیعی: آسیب‌پذیری و سازگاری با تغییرات اقلیمی" به این نتیجه رسیدند که جوامع روستایی محلی به دلیل آسیب‌پذیری بالای کشاورزی و سیستم اجتماعی در برابر تغییرات آب‌وهوایی و منابع طبیعی و در نتیجه نابرابری‌های منطقه‌ای در شرایط و ویژگی‌های توسعه اقتصادی، زیربنایی، اجتماعی و غیره با چالش مواجه هستند. چودکوفسکا-میزچوک^۵ و همکاران (۲۰۲۱)، در تحقیقی با عنوان "سواد انرژی جوامع محلی به‌عنوان راهی برای تاب‌آوری روستایی - بینشی از حاشیه‌های درونی" به این نتیجه رسیدند که نشانه‌های خاصی از آگاهی اکولوژیکی و نیاز به مدیریت منطقی‌تر زیست‌محیطی با انرژی، از جمله برق و گرما در میان روستاییان در حال شکل‌گیری است. دوویدی^۶ و همکاران (۲۰۲۲)، در پژوهشی تحت عنوان "تأثیر رهبر محلی بر پذیرش فناوری تولید انرژی تجدیدپذیر توسط جوامع روستایی در منطقه هیمالیا" به این نتیجه رسیدند که دسترسی پایدار به انرژی به

¹ Fahrudin

² Rasoolimanesh and et al

³ Pavel

⁴ Kyrzyiuk

⁵ Chodkowska-Miszczyk

⁶ Dwivedi

مناطق تپه‌ای دورافتاده یک چالش است و پذیرش چنین فناوری‌هایی توسط جوامع محلی آسان نبوده است. بدین سبب انتظار می‌رود، نفوذ رهبر محلی بر قصد رفتاری جامعه برای استفاده از فناوری تأثیر بگذارد.

رویزبالستروز و گونزالزپورتیلو^۱ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان "محدود کردن گردشگری روستایی: آژانس محلی و گردشگری مبتنی بر جامعه در اندلس (اسپانیا)" دریافتند که جوامع محلی روستایی با شناخت ظرفیت‌های محلی و آثار محیطی گردشگری توان محدود کردن گردشگری را دارند. یونگجیا^۲ و همکاران (۲۰۲۵) در مطالعه‌ای تحت عنوان "ارزیابی برنامه نوسازی سکونتگاه روستایی و مکانیسم محرک آن: تحلیلی پویا از دیدگاه ذینفعان محلی" در شهرستان یانچی (چین) دریافتند بعد از انجام برنامه نوسازی روستایی با دیدگاه ذینفعان محلی، سطح رضایت روستاییان، شرایط زندگی، زیرساخت‌ها و مدیریت دموکراتیک و رسیدن به توسعه کل‌نگر ساکنان روستایی افزایش یافته است و جهت احیای روستاها، خواستار تمرکززدایی و تأکید بر دیدگاه جوامع محلی شد.

ایمانی جاجرمی و عبدالله پور (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان "واکاوی مبانی مشروعیت اقتدار نخبگان سنتی روستایی در راهبری توسعه اجتماع محلی (مورد مطالعه: اجتماعات روستایی شهرستان سردشت)" به این نتیجه رسیدند که وجود مشروعیت نخبگان سنتی، ریشه در نظام دینی و فرهنگی حاکم بر اجتماع دارد. اتکای شوراهای اسلامی و دهیاران در مدیریت جدید توسعه روستایی، به مشروعیت ناشی از سنت‌های اجتماع محلی می‌تواند آن‌ها را در راهبری توسعه تقویت کند.

بشکار و همکاران (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان "حمایت اجتماعات محلی از توسعه گردشگری و ارتباط آن با معیشت پایدار روستاهای مرزی شهرستان چابهار" به این نتیجه رسیدند که حمایت اجتماع محلی از توسعه گردشگری در حد مطلوبی بوده و دخالت دادن نظرات ساکنین محلی در بخش گردشگری منجر به توسعه آن و این امر نهایتاً سبب پایداری معیشت خانوارهای روستایی می‌گردد. ابراهیم‌پور (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان "ضرورت وجودی و اهمیت کارکردی بازگشت به اجتماعات محلی (گسست‌ها و فرصت‌ها)" به این نتیجه رسیدند که ضروری‌ترین راه‌کار جهت تعدیل طغیان حاشیه علیه متن، بازگشت به اجتماعات محلی و ایجاد نهاد هماهنگی و مدیریت توسعه روستایی است. فلاحتی و همکاران (۱۳۹۹)، در پژوهشی تحت عنوان "بررسی نقش توانمندی زنان روستایی در تحلیل عوامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مؤثر بر توسعه اجتماعات محلی" به این نتیجه رسیدند که بین متغیرهای حمایت اجتماعی، مشارکت اجتماعی و عوامل اقتصادی رابطه مثبت و معنی‌داری با توسعه اجتماعات محلی وجود دارد.

محمدی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان "سنجش و تحلیل آسیب‌پذیری اجتماعات محلی در مواجهه با تغییرات اقلیمی شهرستان قصرشیرین" به این نتیجه رسیدند که تغییرات رویدادهای اقلیمی و موقعیت جغرافیایی سبب آسیب‌پذیری معیشت اجتماعات محلی شده است و فقر و کمبود سرمایه فیزیکی اجتماعات محلی باعث آسیب‌پذیری بالای مؤلفه اقتصاد شده است. زارع و همکاران (۱۳۹۹) در مطالعه‌ای با عنوان "بررسی نقش مشارکت اجتماعات محلی در توسعه پایدار اجتماعی شهرها (مطالعه موردی: محله سنگلج تهران)" به این نتیجه رسیدند که بین حس تعلق و مدت اقامت در محله و میزان مشارکت در پایداری اجتماعی محله رابطه معناداری وجود دارد. کیخا و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان "تحلیل فضایی میزان برخورداری جامعه محلی از شاخص‌های کالبدی- محیطی مؤثر بر تاب‌آوری در برابر مخاطرات محیطی روستاهای منطقه سیستان" به این نتیجه رسیدند که عوامل کالبدی- محیطی هیچ تأثیری بر تاب‌آوری جامعه محلی در منطقه سیستان ندارد.

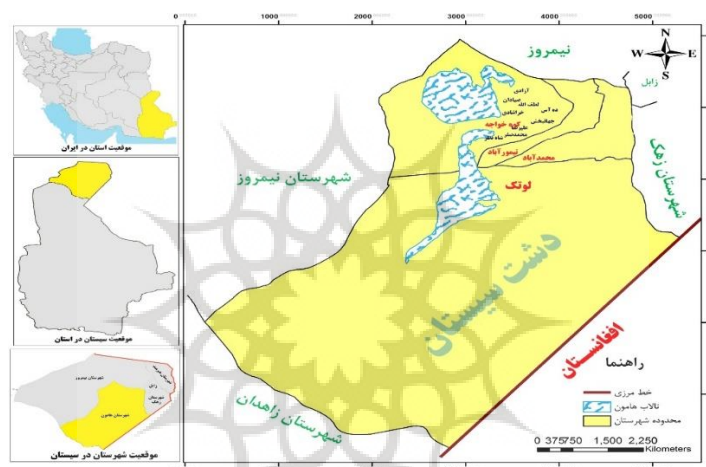
¹ Ruiz-Ballesteros, González-Portillo

² Yongjia

سبحانی و همکاران (۱۴۰۲) در تحقیقی با عنوان "تحلیل ارتباط مشارکت اجتماعات محلی و توسعه پایدار اکوگردشگری در مناطق تحت حفاظت" دریافتند که بین مشارکت اجتماعات محلی و توسعه پایدار اکوگردشگری در مناطق تحت حفاظت، رابطه مستقیمی وجود دارد. مهاجر و همکاران (۱۴۰۳) در مطالعه‌ای تحت عنوان بررسی اثر توانمندسازی جامعه محلی بر توسعه گردشگری میراث در سایت جهانی منظر فرهنگی هورامان به این نتیجه رسیدند که ابعاد توانمندسازی جامعه محلی بر توسعه گردشگری میراث در سایت جهانی منظر فرهنگی هورامان اثر دارد.

۳ روش تحقیق

دهستان کوه خواجه در بخش تیمورآباد شهرستان هامون واقع شده است. این دهستان دارای ۱۲ روستا با ۴۵۶ خانوار و ۱۴۳۴ نفر جمعیت است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵). در ۶۷/۹۹ تا ۶۸/۳۰ درجه شرقی و ۳۶/۰۶ درجه تا ۳۶/۳۳ درجه شمالی در قسمت جنوبی منطقه سیستان واقع شده است.

شکل ۱. موقعیت دهستان کوه خواجه در شهرستان هامون، سیستان و استان

آب‌وهوای محدوده مورد مطالعه گرم‌وخشک است و فعالیت‌های اقتصاد معیشتی روستاییان دهستان کوه خواجه زراعت، دامداری، صنایع‌دستی، شکار پرندگان و ماهیگیری از دریاچه است (ملکیان، ۱۳۸۷: ۴). اقتصاد حاکم بر روستاهای دهستان کوه‌خواجه وابسته به رود سیستان (منشعب از رود هیرمند) و دریاچه هامون هیرمند است. منبع تأمین‌کننده آب این ناحیه و دریاچه هامون مانند کل منطقه سیستان، رود هیرمند است که در دهه‌های اخیر کشور همسایه شرقی با احداث سدهای انحرافی مانع رسیدن آب شده است. بدین‌سبب خشکی هیدرولوژیکی بر دشت حاصلخیز سیستان، دریاچه هامون و روستاهای مورد مطالعه حاکم گردیده است.

داده‌های این پژوهش توصیفی و تحلیلی براساس مشاهدات میدانی و پرسشنامه باز گردآوری شده است. جامعه آماری تحقیق ۱۲ روستای دارای سکنه (آزادی، ده آس، جهانبخش، خراشادی، صیادان، لطف‌اله، حسینا، شیبانی، محمدصفر، شاه‌نظر، علیرضا و محمداعظم) دهستان کوه خواجه شهرستان هامون است. سختی رفت‌وآمد بین روستاها و عدم تمایل پاسخگویی روستاییان به پرسشنامه‌ها، سبب شد جامعه نمونه مورد پرسشگری به‌صورت هدفمند انتخاب گردند. روش نمونه‌گیری هدفمند^۱ نوعی نمونه‌گیری غیر تصادفی است که به آن روش نمونه‌گیری قضاوتی یا نظری هم می‌گویند. هدف انتخاب جامعه مشارکت‌کنندگان، فهم عمیق

¹ purposeful sampling

پدیده‌های موردبررسی و در اغلب موارد، کشف یا آزمون نظریه‌ها است. جامعه مشارکت‌کنندگان شامل خبرگان نظری و تجربی یا افرادی باتجربه زیسته بودند. تعداد نمونه منتخب از این جوامع نیز معمولاً بسیار محدود است و ملاک پایان نمونه‌گیری اشباع نظری است. بدین‌ترتیب در هر روستا ۷ نفر پاسخگویی که دارای توان تخصصی، تجربی و اجرایی بودند (۲ نفر از اعضای شورای روستا، ۱ نفر دهیار، ۲ نفر کهن‌سال و ۲ نفر از کشاورزان نمونه) انتخاب و درمجموع ۸۴ نفر در دهستان مورد پرسشگری باز قرار گرفتند.

برای شناسایی، تعیین و تحلیل راهبردهای محلی مناسب اجتماعات محلی برای برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی محدوده مورد مطالعه از روش کدگذاری در تحقیقات کیفی استفاده گردید. مراحل کدگذاری در این تحقیق عبارت‌اند از: جمع‌آوری داده‌ها (داده‌های موردنیاز از طریق مصاحبه و نظرسنجی)، خواندن و آشنایی با داده‌ها (جهت شناسایی الگوها و مضامین اولیه)، توسعه کدها (به روش اکتشافی (کدگذاری باز)، کدگذاری داده‌ها با استفاده از کدهای توسعه‌یافته، تحلیل و تفسیر داده‌ها و گزارش نتایج (Braun & Clarke, 2006). در این راستا تحقیق حاضر در گام اول به بررسی و مشاهدات میدانی در روستاهای مورد مطالعه و شناسایی فعالیت‌های اقتصادی مرسوم و فعال در شرایط موجود طبیعی روستاها پرداخته شد. در گام بعدی مصاحبه با نخبگان و ریش‌سفیدان در روستاهای مورد مطالعه جهت جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز از پرسشنامه با سؤالات باز بود که برای گزارش و ثبت اطلاعات پاسخ‌گویان استفاده شد. در این بخش با طراحی سؤالات باز از ساکنین و نخبگان روستاهای مورد مطالعه راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی شناسایی شدند. سپس همه پاسخ‌ها براساس فراوانی هرکدام از راهبردها و اولویت پاسخ‌دهی (به‌عنوان راهبرد اولویت ۱ امتیاز ۵، اولویت ۲ امتیاز ۴، اولویت ۳ امتیاز ۳، اولویت ۴ امتیاز ۲، اولویت ۵ امتیاز ۱) وزن دهی و رتبه‌بندی شدند. راهبردهایی محلی که دارای امتیاز برابری داشتند، برای نهایی نمودن رتبه، آن‌هایی که فراوانی بیشتری داشتند رتبه بالاتری را می‌گرفتند. برای تحلیل داده‌ها هم از نرم‌افزارهای SPSS، Super Decision و آزمون‌های واریانس یک‌طرفه و توکی استفاده گردید.

۴ یافته‌ها و بحث

از مجموع ۸۴ نفر افراد منتخب مشارکت‌کننده در روستاهای مورد مطالعه، ۹۱/۷ درصد (۷۷ نفر) مردان و مابقی زنان بودند. از این تعداد، ۲ نفر زیر ۲۵ سال و ۷ نفر بالای ۶۵ سال سن داشته و ۷۵ نفر هم‌سن‌شان بین ۲۵ تا ۶۵ سال قرار داشت. ۱۷ نفر از مجموع افراد پاسخگو، در حد خواندن و نوشتن، ۳۲ نفر زیر دیپلم، ۲۷ نفر دارای دیپلم، ۶ نفر لیسانس و فقط ۲ نفر مدرک بالاتر از فوق‌لیسانس داشتند. شغل ۵۱ نفر (قریب ۶۱ درصد) از روستاییان پاسخگو، کشاورز، ۲ نفر صنایع‌دستی و ۳۱ نفر هم‌کارمند و دارای کار آزاد بودند.

۴/۱ راهبردهای محلی اقتصادی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی روستاییان از دیدگاه اجتماعات محلی

از مجموع پاسخ‌های باز و متفاوت ارائه‌شده پاسخگویان مشارکت‌کننده (افراد صاحب تخصص، تجربه و اجرایی) در روستاهای مورد مطالعه در بعد اقتصادی، ۱۹ راهبرد (جدول ۱) نهایی گردید که راهبرد اعطای تسهیلات کم‌بهره و بدون ضامن به فعالیت‌های تولیدی با امتیاز ۷۳ بالاترین رتبه را برای برون‌رفت از شرایط نامناسب داشته است. این موضوع نشان از ضعف مالی و سرمایه‌ای روستاییان برای ایجاد اشتغال جدید داشته است. تأمین آب دریاچه هامون برای فعال نمودن اشتغال‌های دریاچه‌ای با امتیاز ۴۷ در رتبه بعدی قرار گرفته است. باید توجه داشت فقر چنان عرصه را بر روستاییان تنگ نموده است که تأمین آب دریاچه و یا منطقه را در رتبه‌های بعدی

قرار داده‌اند. در پایین‌ترین رتبه راهبردها، دادن یارانه کالاهای موردنیاز کودکان (رتبه ۱۸) و متناسب‌سازی فعالیت‌های اقتصادی با شرایط نامساعد طبیعی روستاها (رتبه ۱۹) قرار دارند. مجموع امتیازهای بعد اقتصادی ۶۱۶ از راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی بوده است.

جدول ۱. راهبردهای محلی اقتصادی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی

رتبه	امتیاز	فراوانی	راهبرد
۱	۷۳	۱۷	اعطای تسهیلات کم‌بهره و بدون ضامن به فعالیت‌های تولیدی
۸	۳۵	۸	کمک‌های مالی خیرین و دولت برای زنان سرپرست خانوار (اقتشار آسیب‌پذیر)
۳	۴۴	۱۰	حمایت از ایجاد اشتغال جوانان روستایی
۷	۳۵	۹	حمایت از اشتغال‌های خرد و تعاونی‌ها
۵	۴۰	۱۰	ایجاد کارگاه و کارخانه برای اشتغال جوانان
۴	۴۱	۹	سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در مشاغل اقتصادی روستا (صنایع فراوری و تبدیلی)
۶	۴۰	۹	کمک به ایجاد اشتغال خانگی
۲	۴۷	۱۰	تأمین آب دریاچه هامون برای فعال نمودن اشتغال‌های دریاچه‌ای
۱۶	۱۹	۵	دادن هزینه کمک‌تحصیلی به خانوارها
۱۸	۱۸	۵	دادن یارانه کالاهای موردنیاز کودکان
۱۵	۲۱	۵	پشتیبانی از خسارت تولیدات روستایی از طریق بیمه محصولات دامی و کشاورزی (بیمه نکشت)
۱۴	۲۴	۵	فراهم کردن بازار فروش محصولات کشاورزی
۱۳	۲۵	۶	ایجاد اشتغال در مشاغل غیررسمی روستایی
۱۷	۱۹	۴	ارائه کالا و خدمات عمومی رایگان
۱۹	۱۸	۴	متناسب‌سازی فعالیت‌های اقتصادی با شرایط نامساعد طبیعی روستاها
۱۰	۳۰	۶	تقویت دامداری‌ها باهدف استفاده از فعالیت‌های کم آب پر
۹	۳۱	۷	مدیریت و ذخیره‌سازی آب برای فعالیت‌های اقتصادی
۱۱	۲۹	۷	گسترش و بهبود شرایط استفاده روستاییان از طرح رزاق
۱۲	۲۷	۶	افزایش زمینه‌های گردشگری

۴٫۲ راهبردهای محلی اجتماعی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی روستاییان از دیدگاه اجتماعات محلی

از مجموع پاسخ‌های باز و متفاوت ارائه‌شده پاسخگویان مشارکت‌کننده در بعد اجتماعی، ۱۶ مورد نهایی گردید (جدول ۲). راهبرد افزایش خدمات رفاهی در روستا با امتیاز ۵۹ در رتبه نخست و آگاه‌سازی مسئولین از مشکلات روستا با امتیاز ۱۴ در رتبه ۱۶ قرار گرفته است. مجموع امتیازهای بعد اجتماعی ۵۶۸ از راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی بوده است.

جدول ۲. راهبردهای محلی اجتماعی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی

رتبه	امتیاز	فراوانی	راهبرد
۴	۴۲	۱۰	کمک و تقویت افزایش سطح تحصیلات فرزندان روستایی
۳	۴۷	۱۱	ایجاد مکان تفریحی در روستا
۱۳	۲۶	۶	آموزش جهت ارتقای سطح مشارکت مردم روستا (مالی، انسانی، آموزشی)
۶	۳۶	۸	آموزش مشارکت مردم با دهیار و شورای روستا
۱۲	۲۷	۶	ایجاد مکان ورزشی نسل جوان در روستا
۲	۵۴	۱۳	حمایت بیشتر نهادهای دولتی از خانواده‌های کم‌درآمد

۱۴	۲۴	۵	آموزش مهارتی و شغلی در محیط روستا
۱۶	۱۴	۴	آگاهسازی مسئولین از مشکلات روستا
۸	۳۳	۸	افزایش خدمات بهداشتی و درمانی
۱	۵۹	۱۳	افزایش خدمات رفاهی در روستا
۹	۳۳	۷	توجه به آموزش اشتغال زنان سرپرست خانوار
۱۱	۲۹	۷	جلوگیری از مصرف مواد مخدر
۱۴	۲۴	۶	جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی
۱۵	۱۴	۵	نشست مسئولان برای حل مشکلات منطقه
۵	۴۱	۹	افزایش میزان یارانه‌ها برای فقرزدایی روستاییان
۱۰	۳۰	۷	بهبودی معابر روستاها با اسفالت
۷	۳۵	۸	افزایش سطح کمک‌های کمیته امداد امام به روستاییان

۴/۳ راهبردهای محلی زیست‌محیطی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی روستاییان از دیدگاه اجتماعات محلی

از مجموع پاسخ‌های باز و متفاوت ارائه‌شده پاسخگویان مشارکت‌کننده در بعد زیست‌محیطی، ۱۳ راهبرد را به‌صورت جدول ۳ نهایی گردید. احیای تالاب هامون با امتیاز ۱۰۲ در رتبه ۱ قرار گرفته و استفاده از تجارب خبرگان روستایی در مدیریت منابع طبیعی روستا با امتیاز ۲۸ در رتبه ۱۳ قرار گرفته است. مجموع امتیازهای بعد زیست‌محیطی ۵۸۱ از راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی بوده است.

جدول ۳. راهبردهای محلی زیست‌محیطی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی

رتبه	امتیاز	فراوانی	راهبرد
۳	۴۷	۱۰	نصب پنل‌های خورشیدی در روستاها
۴	۳۹	۱۰	استفاده از انرژی‌های توریین‌های بادی در روستاها
۱	۱۰۲	۲۲	احیای تالاب هامون
۷	۳۴	۸	جلوگیری از تخریب مراتع و گسترش ریزگردها
۲	۱۰۱	۲۳	ایجاد فضای سبز (کمربند سبز) در نواحی شمالی روستا
۹	۳۱	۹	کمک به ترمیم خانه‌های آسیب‌دیده از محیط طبیعی روستا
۶	۳۸	۹	جایگزین نمودن منابع آبی جدید و استفاده از روش‌های آبیاری جدید
۱۲	۲۸	۸	حفاظت از زیست‌بوم‌ها برای گسترش گردشگری طبیعت
۱۳	۲۸	۶	استفاده از تجارب خبرگان روستایی در مدیریت منابع طبیعی روستا
۱۱	۲۹	۶	استفاده از انرژی‌های نو جهت بهره‌برداری از منابع طبیعی
۵	۳۹	۹	جمع‌آوری زباله‌ها از سطح روستا
۸	۳۴	۷	استفاده از آب تسویه فاضلاب برای ایجاد فضای سبز
۱۰	۳۱	۷	کمک به حفره چاه برای خانوارهای روستایی

۴/۴ نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه و توکی برای شناسایی سطح تفاوت در راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی

نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه برای تفاوت بین راهبردهای محلی ابعاد مختلف جغرافیایی برای برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی روستاها از دیدگاه اجتماعات محلی، نشان از معناداری (sig=0/000) کوچک‌تر از ۰/۰۵ و اطمینان ۹۵ درصد است (جدول ۴). بدین‌ترتیب به لحاظ راهبردهای محلی ارائه‌شده توسط جوامع محلی روستاهای مورد مطالعه هم تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ۴. تحلیل واریانس یک‌طرفه بین راهبردهای محلی مختلف جغرافیایی از دیدگاه اجتماعات محلی روستاهای مورد مطالعه

Sig.	F	میانگین مربع	df	مجموع مربعات	
۰/۰۰۰	۱۱/۲۳۱	۳/۳۳۸	۲	۳۶/۷۲۲	بین گروه‌ها
		۰/۲۹۷	۴۷	۲۱/۴۰۲	درون گروه‌ها
			۸۲	۵۸/۱۲۴	کل

همچنین با توجه به جدول ۵، آزمون توکی، چهار سطح از سطح مشارکت اجتماعات محلی در ارائه راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی در روستاهای مورد مطالعه را شناسایی کرده است.

جدول ۵. نتایج آزمون توکی در روستاهای مورد مطالعه

Tukey				
Subset for alpha = 0.05				روستا
۴	۳	۲	۱	
			۱/۷۵	لطف اله
		۲/۵۰		حسینا
		۲/۵۰		محمد اعظم
		۲/۵۰		شیبانی
		۲/۵۰		شاه نظر
		۲/۵۰		علیرضا
		۲/۵۰		جهانبخش
	۲/۶۴			آزادی
	۲/۷۳			ده آس
	۲/۷۶			صیادان سفلی
	۳/۳۰			خراشادی
۴/۵۸				محمد صفر
۱/۰۰۰	۰/۲۲۱	۰/۸۲۵	۰/۰۵۱	Sig.
Means for groups in homogeneous subsets are displayed.				
a. Uses Harmonic Mean Sample Size = 7.000.				

روستای لطف اله در سطح اول، روستاهای حسینا، محمد اعظم، شیبانی، شاه نظر، علیرضا و جهانبخش در سطح دوم؛ روستاهای آزادی، ده آس، صیادان سفلی و خراشادی در سطح سه و روستای محمد صفر در سطح چهار قرار گرفته است. در این بین، روستای لطف اله کمترین مقدار و روستای محمد صفر بیشترین امتیاز را به خود اختصاص داده‌اند.

۵ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش شناسایی و تعیین راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی روستاهای خشک دهستان کوه‌خواجه، شهرستان هامون است. با وجود پژوهش‌های فراوان در زمینه دیدگاه اجتماعات محلی ولی تاکنون هیچ پژوهشی در زمینه راهبردهای محلی برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی در کشور صورت نگرفته است.

نتایج نشان داد در بخش اقتصادی راهبردهای محلی سازگاری روستاییان با شرایط خشکسالی در این بخش شامل افزایش بخش خدمات، توسعه حمایت‌های مالی، توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی و متنوع‌سازی شغل و معیشت کشاورزان برای مقاوم‌سازی آنان است. در تحلیل این یافته باید گفت در شرایط خشکسالی، ارائه‌ی

تسهیلات و توجه به اشتغال زنان و جوانان و فراهم نمودن سرمایه‌گذاری بخش خصوصی به‌منزله راهبرد مکمل بخش کشاورزی عمل می‌کند و بر توانمندی اقتصادی خانوارهای روستایی اثرگذار است و موجب مقاوم‌سازی معیشت آنان در شرایط خشکسالی می‌شود. در زمینه راهبردهای محلی اجتماعی مهم‌ترین راهبردها شامل توسعه خدمات رفاهی و زیر بنایی و توجه به نقش تسهیل‌گران بوده است. بسیاری از خانوارهای روستایی در این زمینه اذعان داشتند در شرایط خشکسالی زمانی که عملکرد محصول افت پیدا می‌کند، کشاورزان به‌شدت دچار ناامیدی می‌شوند و برای جبران این کاهش عملکرد، ضروری است که دولت توجه ویژه‌ای به بخش خدمات و رفاهیات در مناطق روستایی داشته باشد. از دیدگاه نخبگان محلی مهم‌ترین راهبردهای محلی زیست‌محیطی، داشتن برنامه‌ای جامع برای احیای منابع آبی از طریق دیپلماسی، استفاده از آب‌های زیرزمینی و اصلاح الگوی مصرف است. همچنین توجه به عامل مخرب ریزگردها و جلوگیری از شیوع بیش‌ازحد آن در مناطق روستایی به‌عنوان مهم‌ترین مشکلات زیست‌محیطی شناخته شدند. در تحلیل یافته‌های این بخش باید گفت از دیدگاه نخبگان، زمانی کشاورزان در شرایط خشکسالی حفظ می‌شوند که راهبردهای محلی مدیریت ریسک به‌جای مدیریت بحران به کار گرفته شود و از سوی دیگر باید از مشارکت بهینه آنان در تمام مراحل اجرای طرح‌های سازگاری استفاده کرد تا راهبردهای محلی اجرایی سازگاری بر نیاز آنان منطبق شود؛ همچنین توجه اساسی مدیران رده‌بالا به بخش روستایی به‌منزله متولیان بخش تولید و ستون فقرات امنیت غذایی کشور در این زمینه مؤثر است.

با تجزیه و تحلیل محتوای کیفی اطلاعات داده‌های به‌دست‌آمده از سؤالات باز پرسشنامه از دیدگاه اجتماعات محلی روستایی، راهکارهای برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی در راستای اهداف اصلی پژوهش شناسایی و اطلاعات به‌دست‌آمده براساس اولویت پاسخگویی و فراوانی، امتیازدهی و نمره دهی شدند. بر این اساس راهکارهای برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی با ترتیب اولویت در هر بعد مشخص شدند. برای برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی از دیدگاه اجتماعات محلی روستاهای خشک مورد مطالعه، ۴۸ راهبرد در ابعاد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی شناسایی گردید. در هر بعد راهبردهای محلی ارائه‌شده گویای ضرورت‌هایی است که براساس اولویت، برنامه‌ریزان باید آن‌ها را دنبال کنند. بررسی مجموع امتیازهای راهبردهای محلی اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی از دیدگاه اجتماعات محلی روستاییان نشان می‌دهد که بعد اقتصادی با مجموع امتیاز ۶۱۶ بالاترین و ابعاد زیست‌محیطی با امتیاز ۵۸۱ و اجتماعی با امتیاز ۵۶۸ در رتبه‌های بعدی قرار گرفته‌اند. بررسی نتایج آزمون تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان از تفاوت سطح پاسخ‌های جوامع محلی روستایی برای راهبردها است. همچنین نتایج آزمون توکی نیز مؤید سطح تفاوت راهبردها در روستاهای مورد مطالعه است.

در حال حاضر بسیاری از راهبردهای اجرایی که به‌صورت متمرکز در حال انجام است، نتوانسته است مشکلات اقتصادی روستاییان منطقه را برطرف نماید و کماکان شرایط نامناسب اقتصادی در روستاهای منطقه وجود دارد. مسلماً توجه به راهبردهای محلی ارائه‌شده توسط جوامع محلی روستایی با راهبرد پایین به بالا می‌تواند در کاهش، از بین بردن و نهایتاً افزایش سطح رضایت محلی نتیجه‌بخش باشد. به‌طورکلی نتایج تحقیق حاضر که نشان‌دهنده اثر مثبت دیدگاه جوامع محلی بر برون‌رفت از شرایط نامناسب اقتصادی در روستاهای مناطق خشک دهستان کوه خواجه شهرستان هامون است با نتایج تحقیقات رسولی‌منش و همکاران^۱ (۲۰۱۷)، چودکوفسکا-میزچوک^۲ و همکاران (۲۰۲۱)، یونگجیا^۳ و همکاران (۲۰۲۵)، ایمانی جاجرمی و عبدالله پور (۱۳۹۶)، بشکار و همکاران

¹ Rasoolimanesh and et al

² Chodkowska-Miszczuk

³ Yongjia

(۱۳۹۸)، ابراهیم‌پور (۱۳۹۸)، فلاحی و همکاران (۱۳۹۹)، زارع و همکاران (۱۳۹۹)، سبحانی و همکاران (۱۴۰۲) و مهاجر و همکاران (۱۴۰۳) همسو بوده و تأکید بر اثرگذاری جوامع محلی بر ابعاد مختلف نواحی روستایی است.

پیشنهادهای

در راستای نتایج تحقیق حاضر دنبال نمودن راهبردهای محلی ارائه‌شده توسط جوامع محلی روستایی می‌تواند گره‌گشای وضعیت نامناسب اقتصاد روستاهای متأثر از خشکسالی باشد.

پیشنهادهای تحقیق حاضر در ۳ بعد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به شرح زیر ارائه می‌گردد:

- اعطای تسهیلات کم‌بهره و بدون ضامن به فعالیت‌های تولیدی
- حمایت از ایجاد اشتغال جوانان و زنان روستایی
- سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در مشاغل اقتصادی روستا (صنایع فراوری و تبدیلی)
- ایجاد کارگاه و کارخانه برای اشتغال جوانان
- افزایش خدمات رفاهی، بهداشتی، زیربنایی در روستا
- حمایت بیشتر نهادهای دولتی از خانواده‌های کم‌درآمد
- افزایش میزان یارانه‌ها برای فقرزدایی روستاییان
- استفاده از انرژی توربین‌های بادی، پنل‌های خورشیدی و
- ایجاد فضای سبز (کمربند سبز) در نواحی شمالی روستا و جلوگیری از تخریب مراتع
- جایگزین نمودن منابع آبی جدید و استفاده از روش‌های آبیاری جدید
- پیشنهاد کلی این تحقیق ایجاد مرکزی برای تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، برای متمرکز کردن برنامه‌ها و اقدامات سازمان‌ها است تا نتیجه‌بخشی آن‌ها را ممکن سازد.

References

- Alpizar, C.A. (2007). Risk coping strategies and rural household production efficiency: quasi-experimental evidence from El Salvador, Vol 257, (Doctoral dissertation, The Ohio State University). http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1180206697
- Azizi, S., Alambeigi, A. & Pourasef, F. (2016). Investigating farmers' environmentally friendly behaviors in dealing with drought, Third Conference and Exhibition on Environment and Upcoming Crises (Focusing on Urban and Industrial Deficits and Pollution), Tehran. <https://civilica.com/doc/511912/download/> [In Persian]
- Beshkar, A., Bazrafshan, J., & Tolabinejad, M. (2019). Support of local communities for tourism development and its relationship with sustainable livelihoods of border villages of Chabahar County, Quarterly Journal of Geography and Planning, 23 (69), 64-41 [In Persian]
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp0630a>
- Buzrajmehri, K., Jahantigh, H.A. & Masoumi Jashani, M. (2018). Investigating the role of climate change on population instability in Sistan villages, Second National Conference on Water and Meteorology of Iran, Mashhad, <https://civilica.com/doc/780918>. [In Persian]

- Campbell, D., Barker, D. & McGregor, D. (2011). Dealing with drought: Small farmers and environmental hazards in southern St. Elizabeth, Jamaica, *Applied Geography*, 31 (1), Elsevier, Pp 146-158.
https://www.ccrif.org/sites/default/files/publications/technicalmaterials/CCRIF_Technical_Paper_Series_Volume_3.pdf
- Chodkowska-Miszczuk, J., Kola-Bezka, M., Lewandowska, A., & Martinát, S. (2021). Local communities' energy literacy as a way to rural resilience—an insight from inner peripheries. *Energies*, 14(9), 2575. <https://doi.org/10.3390/en14092575>
- De Boer, C., Vinke-de Kruijf, J., Özerol, G. & Bressers, H., (Eds.). (2017). Water governance, policy and knowledge transfer: International studies in contextual water management, 295 (Second Ed.) (Earthscan studies in water resource management). https://www.researchgate.net/publication/263702587_Water_Governance_Policy_and_Knowledge_Transfer_International_Studies_on_Contextual_Water_Management
- Delfian, F., Yazdanpanah, M., Foruzani, M. & Yaghoubi, J. (2017). Investigating farmers' management behaviors during drought as preventive responses (Case study: Dehloran County). *Journal of Spatial Analysis of Natural Hazards*, Volume 4, Issue 4, Tehran, 79-92. <https://civilica.com/doc/1285843/> [In Persian]
- Dwivedi, A., Dwivedi, P., Joshi, K., Sharma, V., Sengar, A., Agrawal, R. & Barthwal, M. (2022). Local leader's impact on adoption of renewable energy generation technology by rural communities in the Himalayan region. *Journal of Cleaner Production*, 352, 131479. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131479>
- Ebrahimpour, M., (2019). The existential necessity and functional importance of returning to local communities (discontinuities and opportunities), *Iranian Journal of Social Studies*, 13 (1): 30-4. <https://doi.org/10.22034/jss.2019.38121> [In Persian]
- Eskandari-Sani, M., & Sajjadi, J. (2014). Collective action, development of local communities and their role in reducing urban poverty. Case study: Nematabad, Tehran. *Journal of Geography and Urban-Regional Planning*, 4 (11), 48-31. <https://doi.org/10.22111/gaij.2014.1541> [In Persian]
- Fahrudin, A. (2012). Preparing social work students for working with disaster survivors. *Asian Social Work and Policy Review*, 6(2), 86- 94. <https://doi.org/10.1111/j.1753-1411.2012.00064.x>
- Falaheti, L., Ghasemi, M., & Badsar, M. (2019). Studying the role of rural women's empowerment in analyzing economic, social and cultural factors affecting the development of local communities, *Journal of Women*, 11(4), 138-115. <https://doi.org/10.30465/ws.2020.26504.2729> [In Persian]
- Hannah, L., Donatti, C.I., Harvey, C.A., Alfaro, E., Rodriguez, D.A., Bouroncle, C. & Imbach, P. (2017). Regional modeling of climate change impacts on smallholder agriculture and ecosystems in Central America, *Climatic Change*, Vol 141 (1), Springer, Pp 1-12. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-016-1867-y>

- Harvey, C.A., Rakotobe, Z.L., Rao, N.S., Dave, R., Razafimahatratra, H., Rabarijohn, R.H. & MacKinnon, J.L. (2014). Extreme vulnerability of smallholder farmers to agricultural risks and climate change in Madagascar, *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, Vol 369 (1639), Royal society, Pp 1-12. <https://doi.org/10.1098/rstb.2013.0089>
- Hashemi-Nia, M. (2004). *Water Management in Agriculture*, First Edition, Mashhad, Ferdowsi University of Mashhad Press. [In Persian]
- IFAS. (2008). *what is Drought? The Disaster Handbook*, National Edition, University of Florida. <https://branding.ifas.ufl.edu/downloads/uploads/Disaster%20Handbook/Extension/Disaster-Handbook-compressed-2020.pdf>
- Imani Jajarmi, H.; & Abdollah Pour, J. (2017). Exploring the bases of legitimacy of traditional rural elites' authority in leading the development of local communities (case study: rural communities of Sardasht County). *Local Development (Rural-Urban)*, 9(2), 215-238. <https://doi.org/10.22059/jrd.1396.67450> [In Persian]
- IPCC. (2013). *Climate Change 2013: The Physical Science Basis*, Cambridge University Press, Cambridge, 213.
- Jia, J.Y., Han, L.Y., Liu, Y.F., He, N., Zhang, Q., Wan, X. & Hu, J.M. (2016). Drought risk analysis of maize under climate change based on natural disaster system theory in Southwest China, *Acta Ecologica Sinica*, Vol 36 (5), Elsevier, Pp 340-349. https://www.iwrr.ir/article_170803.html
- Kardavani, P. (2001): *Drought and Ways to Deal with It in Iran*, First Edition, University of Tehran Press, Tehran. [In Persian]
- Kaykha, Z.; Bazrafshan, J.; Ghanbari, S.; & Kaykha, A. (2001). Spatial analysis of the extent to which the local community enjoys physical-environmental indicators affecting resilience against environmental hazards (case study: villages in the Sistan region). *Village and Sustainable Development of Space*, 3(3), 20-34. <https://doi.org/10.22077/vssd.2022.5054.1075> [In Persian]
- Keshavarz, M., Maleksaeidi, H. & Karami, E. (2017). Livelihood vulnerability to drought: A case of rural Iran, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, Vol 21, Elsevier, Pp 223-230. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijdrr.2016.12.012>
- Khatri-Chhetri, A., Aggarwal, P.K., Joshi, P.K. & Vyas, S. (2017). Farmers' prioritization of climate-smart agriculture (CSA) technologies, *Agricultural systems*, Vol 151, Elsevier, Pp 184-191. <http://dx.doi.org/10.1016/j.agsy.2016.10.005>
- Kyrzyziuk, S., Yarovy, V., Prokopa, I., & Lukyanova, M. (2021). Natural Resource-Based Socio-Economic System of Local Communities: Vulnerability and Adaptation to Climate Change. In *SHS Web of Conferences*, 100(05016). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110005016>

- Liu, C., Golding, d. & Gong, G. (2008). Farmers coping response to the low flows in the lower Yellow River: A case study of temporal dimensions of vulnerability, *Global environmental change*, 18: 543 - 553. <http://dx.doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2008.09.002>
- Lyra, A., Imbach, P., Rodriguez, D., Chou, S.C., Georgiou, S. & Garofolo, L. (2017). Projections of climate change impacts on Central America tropical rainforest. *Climatic Change*, Vol 141 (1), Springer, Pp 93-105. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10584-016-1790-2>
- Mohajer, B; Pourfaraj, A., & Pourjahan, S. (1403). Investigating the effect of local community empowerment on the development of heritage tourism in the World Cultural Landscape Site of Horaman, *Journal, Sociology of Culture and Art*, 6(20), 61 to 82. <https://doi.org/10.22034/scart.2023.139095.1311> [In Persian]
- Mohammadi, P; Ghorbani, M; Malekian, A., & Nazarisamani, A.A. (2010). Assessing and analyzing the vulnerability of local communities in the face of climate change (Study area: Qasr-e Shirin County). *Iranian Rangeland and Desert Research*, 27(2), 287-299. <https://doi.org/10.22092/ijrdr.2020.121771> [In Persian]
- Osbahr, H., Twyman, C., Adger, W.N., & Thomas, D.S.G.(2008): Effective livelihood adaptation to climate change disturbance: scale dimensions of practice in mozambique. *Geoforum*. 39: 1951-1964. <http://dx.doi.org/10.1016/j.geoforum.2008.07.010>
- Pavel, A., Moldovan, B., Neamtu, B., & Hintea, C. (2018). Are Investments in basic infrastructure the magic wand to boost the local economy of rural communities from Romania? *Sustainability*, 10(10), 3384. <https://doi.org/10.3390/su10103384>
- Pirbabaei, M.T.; Hashempour, P.; & Zadehbagheri, P. (2010), Developing a model for local community development in Islamic cities, *Quarterly Journal of Urban Research and Planning*, 11(41), 112-99. <https://doi.org/20.1001.1.22285229.1399.11.41.7.6> [In Persian]
- Pourtaheri, M., & Nemati, R. (2012). Prioritizing rural development issues with emphasis on the villagers' perspective. Case study: Central part of Khorramabad city. *Quarterly Journal of Spatial Economics and Rural Development*, 1 (2), 113-128[In Persian]
- Rakodi, c., & t. Lloyd-jones, eds. (2002). *Urban livelihoods: a people centered approach to reducing poverty*. London: earthscan publications. [https://doi.org/10.1016/S0197-3975\(03\)00034-1](https://doi.org/10.1016/S0197-3975(03)00034-1)
- Rasoolimanesh. S. M., Ringle. Ch. M., Jaafar. M., & Ramayah, T. (2017), Urban vs. rural destinations: Residents' perceptions, community participation and support for tourism development, *Tourism Management*, Volume 60,147- 158. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.11.019>
- Riahi, v., jamini, d. (2018). A study on the villagers' semantic understanding of functional challenges in rural settlements (case study: central district of Ravenscar county). *Journal of research & rural planning*, 7(2), 1-23. <https://doi.org/10.22067/jrrp.v5i4.62869>

- Ruiz-Ballesteros, E., & González-Portillo, A. (2024). Limiting rural tourism: Local agency and community-based tourism in Andalusia (Spain), *Tourism Management*. Volume 104, 104938 <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2024.104938>
- Singh, R.K., Zander, K.K., Kumar, S., Singh, A., Sheoran, P., Kumar, A. & Padung, E. (2017). Perceptions of climate variability and livelihood adaptations relating to gender and wealth among the Adi community of the Eastern Indian Himalayas. *Applied geography*, Vol 86, Elsevier, Pp 41-52. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2017.06.018>
- Sobhani, P; Esmaeil Zadeh, H; & Bargh Jelwe, Sh. (1402). Analyzing the relationship between local community participation and sustainable development of ecotourism in protected areas (Case study: Lar National Park and Tangeh Vashi National Natural Monument). *Geography and Environmental Sustainability*, 13(1), 107-125. <https://doi.org/10.22126/ges.2022.8072.2560> [In Persian]
- Wheeler, T. Von Braun, J. (2013). Climate change impacts on global food security, *Science*, Vol 341 (6145), science sciencemag, Pp 508-513. <https://doi.org/10.1126/science.1239402>
- Xu, H., Huang, X., Zhong, T., Chen, Z. & Yu, J. (2014). Chinese land policies and farmers' adoption of organic fertilizer for saline soils, *Land Use Policy*, Vol 38, Elsevier, Pp 541-549. <http://dx.doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.12.018>
- Yin, X., Olesen, J.E., Wang, M., Öztürk, I., Zhang, H. & Chen, F. (2016). Impacts and adaptation of the cropping systems to climate change in the Northeast Farming Region of China, *European Journal of Agronomy*, Vol 78, Elsevier, Pp 60-72. <https://pure.au.dk/portal/en/publications/impacts-and-adaptation-of-the-cropping-systems-to-climate-change->
- Yongjia, Z., Jing, W., Seng Yue, W., Qianyi, W., & Wenyu, W., (2025) Rural settlement renovation program assessment and its driving mechanism: A dynamic analysis from local stakeholders' perspective, *Habitat International*, Volume 156, 103266 <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2024.103266>
- Zare, A., Faramarzi ASL, M., & Abbasi Param, A. (2010). Investigating the role of local community participation in sustainable social development of cities (Case study: Sanglaj neighborhood, Tehran). *Journal of Sustainable Urban Architecture*, 8 (1), 101-117. <https://doi.org/10.22061/jsaud.2020.5447.1517> [In Persian]